

ADUCĂTORII DE CĂRȚI ȘI HORA
DE POMANĂ DIN PLAIUL CLOȘANI

„...mai mulți ani va trebui să le plac morților decât celor vii...”
(Sofocle, *Antigona*)

La Paștele Blajinilor, când mă întorc acasă, să fiu alături de tata și de surori la rânduierile de la cimitir, consătenii mă așteaptă și pe mine cu pomenile – alături de pomenile pregătite de către tata, de către surori. Știu că trebuie să vin cu mai multe cărți – mâinilor întinse (de către copii, de către părinții copiilor, de către buneii nepoților), mâinilor întinse după cărți înțeleg să le răspund cu ceea ce prețuia sărbătorește răposata mamă, așteptându-mi și bucurându-se în felul ei de orice carte nouă a mea. E o realitate pe care nu mă supăr, nu se supără nici părintele din Sofia, nici tata, nici surorile – sunt pomenile mele de sufletul mamei, buneilor, străbuneilor care puneau preț pe lumina provenită din carte.

Eram la Ialta, la casa de creație a scriitorilor, unde porneam să definitivez niște proiecte editoriale ori chiar să scriu în întregime o piesă de teatru pentru copii. În aceste escapade plecam un pâlcc de scriitori basarabeni, compatibili într-un fel – ca să nu ne încurcăm unul pe altul, să nu ne provocăm alergii *necreatoare*... În una din zile Vasile Vasilache ne-a căutat anume, pe mine și pe Vasile Romanciuc, și ne-a anunțat că în biblioteca acestei case de creație a dat peste romanul lui Hermann Hesse *Jocul cu mărgelile de sticlă*, sfātuindu-ne

să punem mâna pe el și chiar să-l citim. Poate ajungeam la scriitorul neamț și fără sugestia lui Vasile Vasilache, dar atunci *a fost exact la timp* întâlnirea cu *Jocul* lui Hesse...

Doi ani în urmă academicianul Mihai Cimpoi mi-a adus de la Iași o carte deosebită a etnologului ieșean Emilia Pavel, *Masca – univers antropologic*¹, care e o investigație capitală în domeniu, determinându-mă să-mi pun la îndemână pe masa de lucru lucrarea de referință a lui Romulus Vulcănescu *Măștile populare* (București, 1970) și să le confrunt. Romulus Vulcănescu, prefațatorul constant al altor trei volume anterioare ale Emiliei Pavel (*Măștile populare moldovenești*, *Portul popular moldovenesc*, *Scoarțe și țesături populare*), pornea în lucrarea sa de referință o cuprindere cartografică a răspândirii măștilor populare românești, iar Emilia Pavel investighează galeria de măști din jurul comunei natale Popești (baștină și a etnologului Petru Ursache, prefațatorul actualei lucrări) într-un context comparativ cu măștile celor mai îndepărtate culturi și geografii...

Jumătate de an în urmă directorul Institutului de Filologie al Academiei de Științe a Moldovei Vasile Bahnaru mi-a adus din Drobeta Turnu Severin o carte

și mi-a oferit-o cu certitudinea că știe cui i-o *tăbârcește* atâta cale. E cartea etnologului Cornel Boteanu², care își concentrează investigațiile în ținutul nord-mehedințean, „unitate administrativă care pe vremuri se numea Plaiul Cloșani” (p. 9), unde credința bine înrădăcinată în existența postumă „a generat o serie de practici cu caracter mitic și magic care s-au perpetuat peste milenii, constituind o veritabilă replică la *Cartea Morților*, celebra culegere de texte funerare egiptene” (p. 9). Plaiul Cloșani este zona pe care Nicolae Iorga o considera „una dintre cele mai conservatoare în ceea ce privește tradițiile și credințele populare” (p. 96).

Autorul cărții apelează la o altă carte (Mariana Kahane, Lucila Georgescu-Stănculeanu, *Cântecul Zorilor și Bradului*, Ed. Muzicală, București, 1988), din care scoate în față, pe post de *motto*, prezentarea fenomenului excepțional: „...cântecele Zorilor și Bradului reprezintă, probabil, cel mai vechi strat de cântece populare românești... El nu a mai fost semnalat la popoarele europene, ci doar parțial în folclorul hispanic mediteranean; referitor la aceasta se menționează că pe coasta Andaluziei se cântă în cazul unui copil defunct, *los auroras (Zorile)*...”.

Ce cauți într-o carte nouă? Neobișnuitul – în toate componentele și dimensiunile! Constat la pagina 22 că „siciul poartă în această zonă a Olteniei o denumire eufemistică, *tron*, ridicându-l pe cel decedat la un rang regesc”. Alte denumiri ni le furnizează Ion Ghinoiu în lucrarea sa *Lumea de aici, lumea de dincolo*³, incluzând și noțiunea mehedințeană: *coșciug, copârșeu, tron, raclă, ladă, jgheab, lemn, sălaș, casa mortului, casă de brad*. (În nunțile românești

din toate *plaiurile* mirele e înălțat la rang de *tânăr împărat*, mai adeseori pornit la vânătoare – pe urmele miresei *căprioare*.) Referitor la *tronul* din Plaiul Cloșani – în aceeași pagină (22) e surprins un fenomen consemnat pretutindeni, dar uluitor de fiecare dată: „Unii oameni își fac tronul dinainte și îl țin în pod. Nicolae Doandș din Șipot ne-a spus că tatăl său păstra fasolea în tron și într-un rând, când a murit cineva tânăr, i-a împrumutat tronul, pentru că ai casei nu aveau posibilitatea să-l facă așa repede”. La pagina 35 – o notă despre o neordinară masa de pomenire: „Unii fac pomeni încă din timpul vieții și acestea se numesc *pomeni de voie*. Gheorghescu Lenica, în vârstă de 70 de ani, din satul Gheorghești ne-a povestit că și-a făcut o asemenea pomană, a invitat preotul, vecinii și rudele și a procedat ca la o pomană obișnuită”...

Redactorul-șef al revistei *Răstimp*, dr. Isidor Chicet, precizează în prefață că „în ultimii 10 ani s-a scris destul de mult despre eposul funerar mehedințean”, iar volumul de față conține „un consistent studiu introductiv, de 116 pagini, sprijinit de o bibliografie completă și un eficient aparat științific. În final este atașat un bogat corpus de texte, culese personal de autor, în peregrinările sale pe teren”. Fostul mentor, din anii volumului de debut al lui Cornel Boteanu, *Baia de Aramă și împrejurimile ei* (1998), consideră *Cântecul zorilor* opera de maturitate a profesorului Cornel Boteanu, subliniind că „nu i-a fost ușor să scrie o asemenea lucrare, după ce anterior Vasile Șisu a tipărit *Odiseea sufletului (Epos funerar românesc*, Centrul Județean al Creației Populare Mehedinți, Drobeta Turnu-Severin, 2001),

cam cu același subiect”... Mi s-a părut o delicată provocare (publicitară chiar) a prefăcătorului acest accent, iar bibliografia completă, abundentă subliniază una din virtuțile cărții, autorul realizând un dialog permanent și cu această *biblioteca* la temă, dar și cu informatorii citați din plin, cu despletirile de semnificații și cu descrierile rânduielilor din diferite sate ale Plaiului Cloșani a acestui *cântec*, care are funcția bocetului, dar... nu e bocet.

O carte bună, valoroasă îți deschide porți și uși spre alte cărți (bibliografia de care s-a vorbit mai sus), dar îl determină și pe cititor să-și scuture biblioteca și să readucă pe masă cărți-investigații cu același vector. Provocat de cartea *Cântecul zorilor*, am recitit altfel monografia Varvarei Buzilă *Pâinea, aliment și simbol, experiența sacrului*⁴, cartea lui Ion Ghinoiu, *Lumea de aici și lumea de dincolo, Mitologia română* de Romulus Vulcănescu⁵, ca să înțeleg mai deplin fenomenul etnologic, „deoarece «Zorile» reprezintă *mitul marii călătorii* a sufletului mortului” (p. 7), iar românii, alături de alte popoare vechi ale lumii, au o credință bine înrădăcinată în existența postumă.

Autorul lucrării sesizează „disparația rapidă a unor rituri legate de *naștere* și *nuntă*, iar în ultimul timp aproape că a dispărut *hora*, manifestarea care până nu demult reușea să reunească aproape întreaga colectivitate a satului. Ceva mai rezistent la schimbări părea a fi ritualul înmormântării... Grija celor rămași, după desprinderea de lumea celor vii a defunctului, se concentra în mod firesc spre a-i asigura un drum fără întoarcere...” (p. 11).

E din două componente această *grijă* la înmormântare și ar fi cam dificil de dis-

tins care componentă a îngrijorării funerare trage mai greu – grija pentru „*drumul benefic al sufletului*” *dalbului de pribeag* sau grija pentru ca acesta să nu revină, ajungând strigoi care să le tulbure viața celor rămași. Ceremonialul funerar are toate componentele ce ar asigura *drumul în sens unic* al mortului, conținând „îndeplinirea magică a dorințelor comunității celor rămași în viață, privind soarta viitoare a sufletului, dorințe ce pot fi înscrise pe câteva coordonate: inițierea sufletului decedatului pentru a reuși să depășească obstacolele ce-i vor sta în față, în timpul călătoriei sale pe cealaltă lume; asigurarea unei existențe postume benefice pentru sufletul celui decedat prin daruri rituale, pomeni și așezarea lângă acesta a unor obiecte, înlăturarea oricărei posibilități de reîntoarcere a defunctului printre cei vii sub forma unui demon (strigoi, moroi)” (*Cântecul zorilor...*, p. 12).

Se accentuează repetat diferențierea complexă legată de vârsta defunctului: „Dacă moare cineva mai în vârstă, cei care l-au cunoscut constată moartea ca pe un lucru aproape firesc. Dacă mortul este tânăr atunci și regretul pentru dispariția lui este mai mare, dar și teama că se va întoarce în comunitate sub formă de strigoi și va face rele!” (p. 14) Aici autorul apelează la cartea lui Gail Kligman, *Nunta mortului*⁶: „...se vede că persoanele care lasă în urmă un dușman de moarte, o dragoste neîmplinită sau alte treburi neîncheiate vor reveni în trupurile pe care nu le mai locuiesc. Aceste ființe sunt în general cunoscute sub nume de strigoi (spirite, morți-vii). În cazul morților aflați la vârsta căsătoriei se crede că, dacă nu se realizează o nuntă simbolică în timpul funeraliilor, persoana se va întoarce în căutarea unei perechi, pentru

a-și împlini destinul social și dorințele sexuale frustrate. Dacă sufletul nu este satisfăcut, el nu-și găsește odihnă și rămâne o amenințare pentru societate”.

Credința în Zalmoxis și cultul nemuririi îl îndreptățește pe autor să constate rolul esențial al *bradului* „în toate ceremonialurile legate de trecerea omului prin lume. El reprezintă un adevărat dublet vegetal al omului, un copac care prin păstrarea permanentă a frunzelor devine simbolul vieții veșnice. Poate că de aceea este prezent atât în ritualurile de nuntă sub forma *steagului*, cât și la înmormântare unde se numește *suliță* sau *prăjină*... În satele din zona de munte predomină denumirea de *suliță*, după cum mi-au confirmat femeile care cântă zorile din satele investigate...” Denumirea de *suliță* ne trimite direct cu gândul la sacrificiul mesagerului trimis de Zalmoxis și credem că vine din fondul nostru păgân, obiceiul de a pune brad la capul mortului fiind menționat încă de Hașdeu și de Simion Florea Marian: „Dacă mortul a fost tânăr, căsătorit sau nu, i se face steag. Acesta constă dintr-o prăjină înaltă în vârful căreia se află o creangă de brad verde, împodobită cu flori și hârtie colorată întocmai ca bradul de la nuntă. E de preferat ca prăjina să fie de brad, lăsându-i-se vârful verde” (*Cântecul zorilor*..., p. 19).

E de urmărit, în paralel, și altă înrudire rechizițională cu *sulița* – *colindele*, subliniate aparte de prefațatorul Isidor Chicet (p. 6): „...colindele de Crăciun, date de pomană și înfipite lângă cruci în cimitir: prin simbolistica lor se dă, de fapt, de pomană, întreaga bucurie a Crăciunului, ca să nu mai vorbim de apropierea evidentă dintre bățul acela cu romburi suprapuse și *Coloana recu-*

noștinței fără de sfârșit, inadecvat supranumită și *Coloana infinitului*”. Aici mai amintim de *Steagul cu geavrele*, un obicei folcloric inedit din județul Dâmbovița⁷ și de un capitol aparte consacrat de către Ion Ghinoiu *bățului* în monografia *Călușul*⁸.

Apelăm, în paralel, la optica Varvarei Buzilă în partea motivului *pomul vieții, arbore cosmic*: „În obiceiurile de înmormântare și de pomenire a morților sunt actualizate mereu codul spațial și cel al cifrelor, ambele fiind foarte importante în restabilirea echilibrului social și cosmic afectat de moarte. Teodor Burada sublinia despre pomul de înmormântare din Basarabia că are trei, fie patru ramuri... Pomul cu trei vârfuri apare mai frecvent în acest rol decât cel cu patru. În acest simbol al ascensiunii, al unirii cerului cu pământul, cifra trei este corelată cu împărțirea lumii pe verticală” (p. 185). „Pomul din Bucovina în varianta lui actuală are trei registre distincte, fiecare dintre ele corespunzând unui nivel al lumii: subpământene, terestre, celeste. Bucătărele încep a-l împodobi cu pâini de jos în sus, respectând direcția urcușului... Acest pom reprezintă nucleul Modelului cosmogonic popular. El este un simbol universal care unește toate sferile lumii. Pomul a apărut ca rezultat al interpretării mito-poetice a lumii, la fel ca Zorile și celelalte cântece funerare din vestul spațiului cultural românesc” (p. 187).

Ferestrele *tronului* mehedințian și hora de pomană fac obiectul unor dezghiocări aparte în cartea lui Cornel Boteanu. Ce să vadă *dalbul de pribeag* prin ferestrele laterale ale sicriului ori, în unele cazuri, prin ferestruica din capacul tronului? Calea spre locul de odihnă definitivă se vede

prin neobișnutele (în alte părți) ferestruici ale sicriului, doar că prin cea din dreapta se vede iarbă și floare, iar pe cea din stânga – pietre și mărăcini... Ion Ghinoiu constată prezența ferestruilor la confecționarea sicriului și în Moldova, remarcând motivul acestora încă la vechii egipteni, cramponați la tehnologiile și semnificațiile mumificărilor (*Lumea de aici...*, p. 71).

Acum despre *hora de pomană*... „Hora în genere reprezintă un spectacol cum greu îți poți imagina, mai cu seamă atunci când se desfășoară într-un cadru natural, așa cum se jucau horele la țară, înainte vreme. Nu voi uita niciodată o asemenea horă de pomană din seara de Sfânta Maria Mare, în satul Busești. Cu lumânările aprinse în mâini, în ritmul lent și legănat al muzicii, având deasupra cerul spuzit de stele, parcă retrăiam solemnitatea unui spectacol antic în care lumea celor vii intra în interferență directă cu lumea de dincolo, a celor morți. Această *horă de mână* reprezintă, în mișcarea ei lentă (*boierească*), o adevărată procesiune magică și sugerează paralelismul pe care omul din popor l-a făcut permanent între viață și moarte... Cutremurătoare, această horă pe care cei vii o joacă cu sobrietate și calm întru memoria celor morți e un semn cert că în viziunea populară cele două lumi se interpătrund. De fapt, la sorgintea ei hora a avut un asemenea rost magic, fiind numită din această cauză *descântec*. Poate că acest lucru vine tocmai de la forma ei *cerculară* ori *spiralată*... La hora de pomană, atunci când cei din fruntea horei *calcă de trei ori* peste *batista albă* e semn că cei din familia îndoliată s-au desprins de contactul cu moartea și au intrat în obișnuitul vieții. Astfel că hora devine un simbol al armoniei în care oamenii trebuie să petreacă aici

pe pământ, dar și sufletele celor morți în lumea de dincolo” (*Cântecul zorilor...*, p. 66).

Elementele unui spectacol la interferența celor două dimensiuni – lumea de aici și lumea de dincolo – conturează în această *horă de pomană* o scenă convențională, dar distinctă, unde șirul de animale și păsări psihopompe au rolul/funcția lor, întregind ideea de spectacol, impresia teatrală: „Iar un cal mohorât/ Cu șaua boită,/ Cu chinga cernită/ Și cu pinteni la picioare/ Cu mata, dragă,/ să zboare”.

E adresarea femeilor zoritoare către mort, cu care, în mod simbolic, dialoghează: „– Da ce rău i-ai fi făcut/ De-așa rău l-ai supărat și/ – Ieu în grajdii nu m-am băgat,/ Fânul nu i l-am călcat,/ Apa nu i-am tulburat,/ Da-i trimis de Dumnezeu/ Să-mi ia sufletul meu” (p. 116).

În această *menajerie* psihopompă au roluri deosebite și funcții metamorfozate cucul, cocoșul, calul, cerbul! Cucul, numărătorul de anii și banii omului pe partea vieții, la înmormântare e prins să-l ghideze pe *dalbul de pribeag* în celălalt tărâm, fără întoarcere. Și mai mult, în unele variante ale cântecului zorilor cucul e stăpânul celui alt tărâm. Mai apare și rândunica, vidra, vulpea, ursul, dar calul mohorât și cerbul cu leagănul în coarne răstoarnă scena poeziei populare de dragoste și poezia obiceiurilor de iarnă, unde calul îl ducea la fete pe stăpânul său tânăr, iar cerbul îl purta în legănuț pe pruncul nou-născut. Cocoșul negru, rugat să nu se grăbească să cânte (cum îi e tabietul), ca să nu grăbească venirea zorilor, căci asta ar însemna timpul scoaterii mortului din casă și pornirea pe drumul fără întoarcere. Metamorfoza aplicată în cântecul zorilor îl preschimbă

pe harnicul vestitor al zilei noi în nefastul cocoș negru. „Aici apare simbolul cocoșului, o pasăre a vieții și a învierii, prin excelență pasăre a luminii, deoarece cântecul cocoșilor vestește ivirea zorilor. Cocoșii îi alungă pe moroi și pe diavoli și de aceea prezența cântecului purifică și sacralizează spațiul. El reprezintă un triumph al vitalității și al fecundității. Cocoșul, așa cum l-a sculptat și Brâncuși, sub forma unor trepte care se înalță spre cer, apare și în ceremonialul nunții fiind asociat mirelui. El este prezent în cântecul de la hora de mână jucată în fața bisericii: Bine-i șade cu nevastă/ Ca cocoșului cu creastă!/ Bine-i șade cu muiere/ Ca cocoșului cu pene!

Dar nu lipsește nici la nunta propriuzisă unde este adus pe tavă rumenit și bine împănăt, drept plocon pentru naș.

În *Cântecul zorilor* însă, cocoșul capătă o valoare opusă, reprezentând moartea. Acolo unde nu cântă cocoșii este tărâmul pustiu, după cum se poate observa din textele descântecelor. *Culoarea neagră*

și conferă acest statut și o simbolistică nefastă, devenind un glas al morții... El este acel *Cocoș Gai* care apare în «Cântecul cel Mare» cules din zona Sibiului și din alte regiuni ale țării: «Sus în poartă, sus în Rai,/ Cântă, cântă, Cocoș Gai» (p. 147).

Autorul ilustrează cu materialul cules, dar și cu mărturia lui C. Brăiloiu, că aceste cântece zorite nu sunt simple bocete. „Aici, în *Cântecul zorilor*, este înfățișată lumea celor morți după modelul lumii vii și prezența elementelor comune ne determină să le considerăm tot un fel de descântare a mortului, o urare pe care femeile zoritoare, asemenea ursitorilor, i-o fac acestui călător în lumea de dincolo pentru a putea să depășească toate piedicile și să ajungă cu bine” (p. 72).

Deliciul de altă natură o oferă blocul de texte, unde cocoșii negri, calul mohorât, cerbul cu leagănul în coarne conturează sublime reliefuri de veche poezie românească, alinătoare în momentul marii treceri *dincolo*.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

- ¹ Emilia Pavel. *Masca – univers antropologic*. Iași, Ed. Princeps Edit, 2011, 506 p.
- ² *Cântecul Zorilor în Plaiul Cloșani*. Craiova, Ed. MJN, 2008, 413 p.
- ³ Ion Ghinoiu. *Lumea de aici, lumea de dincolo*. București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, p. 70.
- ⁴ Varvara Buzilă. *Pâinea aliment și simbol, experiența sacrului*. Chișinău, Î.E.P. Știința, 1999, 374 p.
- ⁵ Romulus Vulcănescu. *Mitologie română*. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1987, 712 p.
- ⁶ Gail Kligman. *Nunta mortului*. Iași, Ed. Polirom, 1998, p. 164.
- ⁷ Gabriela Țopa. *Un obicei folcloric inedit – Steagul cu geavrele*. Târgoviște. În: *Litere*, nr. 2, 2011, p. 78.
- ⁸ *Călușul/ Le Căluș*. Slatina, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, 2003, 168 p.

IULIAN FILIP
Institutul de Filologie
(Chișinău)